

KÜLTÜRÜN BİLİM VE SANATTA YARATICILIĞA ETKİSİ

Celal ESER

Öğr. Gör. Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, esercelal@gmail.com

Erkan ÇİÇEK

Öğr. Gör. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, fesiherkan@gmail.com

ÖZET

Sanat ve yaratıcılık kavramları et ve tırnak gibidir. Birbirinden ayıramaz, birbirini tamamlarlar. İki birlikte güzeldir. Zaten bir çalışmanın sanat eseri sayılabilmesi için de temel şart," sahibinin özelliğini taşımasıdır" Yani her eser yaratıcısından izler taşımalıdır ve taşır. O halde sanat eğitiminde öncelik yaratıcı fikirlere zemin hazırlamak olmalıdır. Bireyler küçük yaştan itibaren kendini rahat ifade edebilmeli, farklı bakıp görebilmeli, okuyup yorumlayabilmeli, gösterip sergilemelidir ki yaratıcı fikirler ortaya çıksın. Sanat eğitimi ve yaratıcılık da içinde yaşamılan kültürün etkisi altındadır. Bu makalede Geert Hofstede'in Kültürel Boyutlar Teorisinde yer verdiği bireycilik-toplumcu kültürün sanat eğitimi ve yaratıcılığa etkileri ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Bireycilik, Toplumculuk, Yaratıcılık, Sanat

THE EFFECTS ON CREATIVITY OF CULTUR ON SCIENCE AND ART

ABSTRACT

Art and innovative concepts are whole. They are indivisible and they are complete together. They are two beautiful together. The essential condition must carry property its owner for a work to able to regarded art work. Every work must carry traces of its creator. In that case, it should be to lay the groundwork for creative ideas that are priorities in art education. Individuals should be able to express themselves comfortably from a young age, able to look different and see, able to read and interpret, they have to show and exhibit creative ideas. Art education and creativity are also under the influence of cultures. In this article, the individualism-socialist cultures that Geert Hofstede has included in the Theory of Cultural Dimensions will be addressed to the effects of art education and creativity.

Key words: Individualism, Socialism, Innovative, Art

Bireyin dünyaya diğer insanlardan farklı özelliklere sahip olarak gelmesi, başlı başına yaratıcılığın onun yaşamının vazgeçilmez bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda insanı ele alırken benzerleri içindeki farklılığını görmezden gelerek, herkese aynıymış gibi davranmak ilk başta onun yaratıcı özelliklerinin körelmesine ve yok olmasına neden olmaktadır. Oysaki bugünün insanının hayatını kolaylaştıran tüm yaratıcı fikirler ve sonrasında meydana gelen yenilikler insanın yaratıcılık eserleridir. Bugün zanaat olarak kabul edilen bütün meslekler geçmişin yaratıcı sanat eserleriydi. Geçmişten günümüze medeniyetin gelişimine katkıda bulunanlar, yaratıcı düşüncenin farkına varan bireyler olmuşlardır.

Hofstede çalışmasında (1980) dört boyut açısından (Güç Mesafesi, Belirsizlikten Kaçınma, Cinsiyet Algısı ve Bireycilik-Toplumculuk) bireylerin ait oldukları ulusal kültürün özelliklerini taşıdıklarını ifade etmekle birlikte bu kültürel özelliklerin kişilerin yaşamındaki seçimlerini de doğrudan etkilediğini savunmaktadır.¹ Bireylerin ait oldukları kültürel altyapının yaratıcılık eğilimleri açısından değerlendirilmesi aşamasında Hofstede'nin yaptığı sınıflandırma ve savunduğu görüşler ön plana çıkmaktadır.

Bu sınıflama, toplumdaki insanların bir arada veya toplu olarak gösterdikleri davranışları ile ilgilidir. Bireycilik-toplumculuk algısı, belli bir toplumda, bireysel değerlerin mi yoksa toplumsal değerlerin mi egemen değerler olarak algılandığını gösteren bir kültürel değişkendir. Hofstede ve Bond, bireycilik ve toplumculuk kültürel değişkenini, bireylerin grupla bütünleşme düzeyi olarak tanımlamaktadırlar. Kimi toplumlarda bireyciliği ön plana çıkaran inançlar ve değerler daha hâkim durumda iken, kimi toplumlarda ise toplumculuğu ön plana çıkaran inançlar ve değerler daha hâkim durumdadır. Bireycilik veya toplumculuk inanç ve değerlerinin daha hâkim durumda olması, birey veya grupların tutum ve davranışlarına yansımakta ve farklı uygulamalara neden olmaktadır. (Hofstede, Bond, 1988).

Hofstede'nin yaptığı çalışmalar sonucu Ülkemizde bireycilik eğilimlerinin toplumcu eğilimlere göre düşük olduğu saptanmıştır. Bireyciliğe karşıt bir konumda olan toplumcu kültürlerde "biz" bilinci hâkimken, bireyci kültürlerde "ben" bilinci gelişmiştir. Toplumcu kültürler, grubu ön planda tutarken, bireyci kültürler bireyi ön planda tutmaktadır. Hofstede'in araştırmasında Batılı ülkelerin yüksek bireycilik puanlarına ulaştıkları, Doğulu ve Latin kökenli ülkelerin ise ortaklaşa davranışçı eğilimler gösterdikleri görülmüştür.²

Çalışmamızın cevap aradığı esas soru, yaratıcılık ve inervasyon eğiliminin bireyci veya toplumcu kültürel özellikleri ile ne düzeyde ilişkili olduğudur. Daha açık bir ifade ile kişilerin "ben" merkezli düşünceye sahip olmaları ile "biz" merkezli düşünceye sahip olmaları arasındaki farklılık yaratıcı düşünce kavramını nasıl etkilemektedir? Bu çalışmada amaç bu soruya bir katkı sunmaktır.

Torrance'a göre Yaratıcılık(Creative); sorunlara, bozukluklara, bilgi eksikliğine, kayıp öğelere, uyumsuzluğa karşı duyarlı olma, güçlüğü tanımlama, çözüm arama, tahminlerde bulunma ya da eksikliklere ilişkin buluşlar geliştirme, bu buluşları değiştirme ya da yeniden

¹ Geert Hofstede.(1984). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values* (2nd ed.). Beverly Hills CA: SAGE Publications. ISBN 0-8039-1444-X.

² Çiğdem Kağıtçıbaşı.(2001). *Development of Self and Competence in Cultural Context*. Second Edition. NIAS, Wassenaar

sınama, daha sonra sonucu başkalarına iletmeştir.³ Deneyimlere açık olmayı gerektiren yaratıcılık, yeni yolların var olabileceği düşüncesini taşıyarak arayışa girme cesaretini gösterebilme, yeniliği benimseme, yaratıcı düşüncenin yeni boyutlarını fark ederek denemeye hazır olma demektir.

Bartlett (1958), yaratıcılığı betimlerken, "ana yoldan ayrılma, kalıpların dışına çıkma deneyime açık olma ve bir şeyin diğer bir şeye rehberlik etmesine onu yönlendirmesine izin verme " olarak tanımladığı "serüvenci düşünme " (adventurous thinking) terimine yer verir.⁴

Daniel Keating (1980) Yaratıcılığı; bilgi, iletişim yeteneği ve eleştirel analiz yeteneği şeklinde genişleterek tanımlıyor.

İnsanın yaratıcılığına etki eden birçok neden vardır. Bu etkenlerden birisi de toplumcu kültür veya toplumsallıktır. Toplumcu kültür, bireye kendisi gibi davranmaya müsaade etmeyen, bireye kendisini kabul ettirmiş, bireyde kendisi olmaya çabalayan toplumcu bir anlayıştır. Böyle bir toplumda birey, kendi gözüyle göremez, kulağıyla duymaz, ağzıyla konuşamaz ve beyni ile düşünemez. Dolayısıyla benzerleriyle aynı esareti yaşar. İşte bu nedenle toplumsalcı kültürde bireyin yaratıcılık yönü körelir ve yok olur. Şüphesiz her birey bir toplum içinde doğar ve gelişir. Bireyin içinde bulunduğu kültürel yapıdan etkilendiği de tartışmasız bir gerçektir. Bireyi etki altına alan bu toplumsal ahlak, kültür veya yapı onun ne şekilde gelişim göstereceği veya gösteremeyeceği noktasını da belirler.

Piaget, kognitif gelişme teorisiyle ahlâktaki birinci merhaleyi otoriteci ahlâk olarak nitelendirir ve bu ahlâkın, büyüklerin otoritesiyle oluştuğunu söyler.⁵ Ahlâktaki ikinci aşama ise otonomi aşamasıdır ve birey, hal ve şartlara göre değişen, kendisini ortaya koyduğu normatif bir sistemi yani toplumsal kültürü benimser.

Kohlberg ise bireyin gelişmesinde üç dönemden bahseder. Bunlar; ahlâk öncesi, kurulu düzen ahlâkı ve alışlagelmişin üstünde bir ahlâk anlayışıdır.⁶ Kohlberg'in düşüncesinde de ikinci dönem, toplumdaki kurallara ve değerlere uyulduğu bir dönemdir. Her iki psikolog için de bireyin, toplumun etkisine bütünüyle maruz kaldığı bir dönem vardır. Çünkü insan, ancak bir toplum içinde bir insandır. Ne var ki, toplum insanı oluşturmak için kendisini ona kabul ettirir ama onu oluştururken bozar da. Özellikle yaratıcı yetenekler, toplumun bozduğu taraftır. İnsanın topluma yönelmesi, kendi yaratıcı özelliklerinden fedakârlık yapmasıdır.

Hayek, bireyciliğin, Rönesans'ta tam bir gelişme gösterdiğini ve batı medeniyetini yaratanın da bu bireycilik olduğunu, bunun da temellerinin Rönesans' ta gelişme gösteren klasik anlayış olduğunu ifade eder. Hayek'e göre bireycilik, "ferde fert olarak saygı göstermek; kanaat ve zevklerinin ne kadar dar olursa olsun, kendi sahası içinde kendine ait bir mesele olduğunu kabul etmek; insanların ferdi kabiliyet ve temayüllerini inkişaf ettirmelerinin arzuya şayan olduğuna inanmaktır." Hayek bireyin yaratıcılık yönüne vurgu yapmakta bu olmazsa olmaz olarak görmektedir. Hatta Hayek, bireyin önemini o kadar büyütür ki, Comte'un "garbın ezeli hastalığı, ferdin nev'e karşı isyanı" düşüncesini, batı medeniyetini

³ E., Paul Torrance, and Ball, Orlow E. "Torrance Tests of Creative Tinking", Norm Technical Manual, Bensenville, Scholastic Testing Servize, Inc. 1974

⁴ Torrance,E. Rewarding Creative Behavior: Experiments in Classroom Creativity. Englewood Cliffs, N.J. : Prentice Hall, 1965a.

⁵ Charles, C.M. (1999). *Öğretmenler İçin Piaget İlkeleri*, Ankara: Anı Yayıncılık.

⁶ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi*, Amsterdam, Hollanda-Türk Akademisyenler Birliği Yayınları, 1993, s. 30-39

kuran kuvvetin ta kendisi olarak nitelendirir. Gerçekte var olan bireydir ve toplum, bir vehimdir, soyut bir varlıktır, diye düşünür.

Bireyci bir toplumda bireyler, kendi kararlarını kendileri verme eğilimindedirler. İlgileri kendileri ve yakın aile bireylerinin iyiliği üzerinedir. Buna örnek olarak Amerika, Avustralya ve İngiltere'nin kültürel yapıları verilebilir. Toplulukçu yapıya sahip toplumlarda grup içi bağlar güçlüdür ve aile kavramı daha geniş kapsamlıdır (kuzen, amca, teyze, vb. de aile kavramının içindedir). Toplulukçu yapıya sahip bazı ülkeler ise Guatemala, Pakistan ve Endonezya, Japonya olarak gösterilebilir.

Bireyci ve toplulukçu kültüre sahip ülkelerin genel davranış değerlerini aşağıdaki şekilde karşılaştırabiliriz.

Toplulukçu Kültür	Bireyci Kültür
Biz odaklı ilişkiler	Ben odaklı ilişkiler
Grubun dayattığı sorumluluklar öncelikli	Birey kendi koyduğu sorumlulukları (ya da görevleri) yerine
Grubun seçimleri önemli	Bireysel seçimler önemli
Gruba uyum önemli, uyumu bozmamak için fikirlerinden ödün verir	Birey kendi düşüncelerini direk olarak belirtir.
Hataya yer yoktur	Birey hata yapabilir
Çok fazla yazılı kural vardır	Az yazılı kural vardır
Ritüellere uyum çok önemlidir	Ritüeller uyum azdır

Toplulukçu kültüre sahip ülkelerin eğitimi ile bireyci kültüre sahip ülkelerin eğitim anlayışları farklıdır. Bunu şöyle bir örnekle açıklayabiliriz. Abey, bireyci kültüre sahip, İngiliz bir lise öğrencisidir. Babasının iş durumu yüzünden toplulukçu kültüre sahip Endonezya'ya taşınmıştır. Büyük bir şehir olan Cakarta, Abey için zaman zaman bunaltıcı olmaktadır. Buna rağmen Abey, ortama alışmaya ve yeni arkadaşlar edinmeye çalışmaktadır. Abey için en büyük uyum sorunlarından birisini yeni okulu oluşturmuştur. Çünkü bireyci kültüre sahip İngiltere ile toplulukçu kültüre sahip Endonezya eğitim sistemi farklıdır. Bu nedenle Endonezya' da, İngiltere'de alıştığından çok daha fazla kural ve ritüelle karşılaşmıştır. Örneğin, İngiltere'de bir okul üniforması zorunluluğu yokken Endonezya'da yeni okuluna her gün üniforma ile gitmek zorundadır. Aynı üniformayı giymenin haricinde aynı sınıf seviyesindeki öğrenciler aynı içeri (iç mekân) ayakkabısı giyiyorlar. Okul arkadaşları aynı üniformayı giyinmekten hoşnut iken Abey, kendini ifade etme özgürlüğünün, yaratıcılığının önemli bir kısmını kaybettiğine inanıyor. Abey için bir başka zorluk ise okulun bitiminden sonra öğrencilerin hep birlikte okulu temizlemesi oluyor. Abey, temizlik yapmayı çok dert etmiyor ama yorucu geçen bir günün ardından yapmak istediği son şey okulda kalıp temizlik yapmak ve bu tarz okul sonrası aktiviteler onu sıklıkla sınırlendiriyor ve gerilmesine sebep oluyor. Son olarak, okul yılı bir saat süren bir tören ile başlıyor ve bu tören her sene aynı şekilde yapılan sıkı bir ritüel çerçevesinde yapılıyor. Arkadaşları bir saat boyunca ayakta durmuş olmalarına rağmen törenden büyük bir keyif alıyorlar. Abey, ise bu bitmeyecekmiş gibi gözükten törenden hem sıkılıyor hem de çok yoruluyor ve arkadaşlarının bu töreni neden dört gözle beklediğine bir türlü anlam veremiyor.

İngilizce education kelimesinin kökü “edu”dur. Türkçede ise eğitim kelimesi eğmek bükmekten gelir. İngilizcedeki “edu” kelimesi ise dik durmaktan gelir. İki kültür arasındaki

fark budur. Biri eğip büküp şekillendirmek isterken, biçim vermek isterken diğeri dik durdurmak peşindedir. Çocuklarımızın yaratıcı yeteneklerinin gelişebilmesi için onları özgürleştiren, hayallerinin önüne geçmeyen, hayal kurmalarını sağlayan, onların yaratıcı yeteneklerini koruyan ve akli özgürleştiren bir eğitim sistemi modeli geliştirmeliyiz.

Albert Einstein “Hayal gücü bilgidен önemlidir” der. Allen, dünyanın gördüğü her büyük başarı, önce bir hayaldir. En büyük çınar bir tohumda, en büyük kuş bir yumurtada gizliydi der. Ne hayaldir o gerçektir deyip, birbirlerinin aynısı bireyler yerine yaratıcılıkların gelişimine fırsat sağlayan bireyci bir eğitim sistemi esas alınmalıdır. Özgür düşünceler özgür ortamlarda ortaya çıkar. Toplulukçu kültürün bireyi esir almasına, bir kalıp içine sokmasına imkân verilmemelidir. Toplulukçu eğitim sistemi, bireyleri zorla **istenen birileri olmaya** yönlendirir, belirli kalıp ve şablonlara koyup formatlar. Bireyci eğitim sistemi ise **insanların kendileri olmalarını** sağlar. **İşte bireyci özgürleştiren bir eğitim, eğitim sistemlerinin temel amacı olmalıdır.** Böyle bir eğitim öğrencilerimizin kapasitelerini geliştirmeli; öğrencilerimize yeteneklerini, yaratıcılıklarını, düşüncelerini ortaya çıkaracak imkânlar sunabilmelidir. Özgürleştirici bir eğitim bu yanıla öğrencilere sorgulama, eleştirme ve analitik tarzda düşünebilme özelliklerini de kazandırabilmelidir.

Jean Paul Sartre, Özgürlük Yolları: Akıl Çağı adlı romanında;⁷

“Dinle bak: Ben... Ben, yalnızca kendim olmak, kendime dayanmak istiyorum... Eğer varlığımı kendi egemenliğim altına almazsam, yaşamak çok anlamsız bir şey olur.” (Sartre, 2016: 23). Demektedir.

Bireylere kendi olabilecekleri, kendi olarak ayakta kalabilecekleri, şahsiyet ve kişilik sahibi bir eğitim verilmelidir. Filozof Jean Jacques Rousseau, insanın özgür doğduğunu; fakat her yerde zincirlere vurularak yaşadığını söyler.⁸ Bu zincir bireyin içinde yetiştiği kültürdür. Bireyi esir alan bu kültürel zincirleri parçalayabilmek için eğitimi daha özgürleştirici bir noktaya; yani öğrencilerimizin aklını özgürleştirici, zihin açıcı bir noktaya taşımak gerekir. Öğrencilerimizin potansiyelini ortaya çıkaracak özgür ortamlar sağlandığında öğrencilerimizin yaratıcılıkları gelişecek, sorumluluk alabilecekler, yeteneklerini keşfedebileceklerdir. Özgürleşen bireyler daha dik durabilecekler yani kendileri olabilecekler ve başkalarının elmalarını koparıp kendi ağacımıza asan değil; kendi elmalarımızı yetiştiren özgürleşmiş çocuklarımız, gençlerimiz olacaktır. Özgün ve yaratıcı düşünce, dünyamıza yeni ufuklar ekler ve yaşamı kolaylaştırır. Sağlıkta sosyal alanlarda, fen ve matematikteki insanlığın geleceğine etki yapacak buluşlar insanoğlunun yaratıcı potansiyelini kullanabilmesi ile mümkün olacaktır.

Eğitim kurumları, eksik olduğu herkes tarafından kabul edilen bilgi birikiminin getirdiği sınırlamalar ile bireylerdeki yaratıcı potansiyeli köreltmek yerine ortaya çıkarmaya ve geliştirmeye çalışmalıdır. Aynı zamanda tüm okullardaki eğitim, yaratıcılığı geliştirmeye yönelik programlar içermelidir. Yapılan bilimsel çalışmalar sonucunda insanda yaratıcı düşüncenin varlığı tespit edildiğine göre bunların geliştirilmesi, eğitim kurumları ve ailelerin vazgeçilmez görevi olmalıdır.

⁷ Özcan, M. E. (2000). Jean Paul Sartre’in Özgürlük Yolları’nda Anlatı Kişisi ve Toplumsal Özne Olarak Birey, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

⁸ J. J. Rousseau: İtiraflar, I.Cilt (çev. Reşat Nuri Güntekin), İstanbul, 1991, s. 3; Niyazi Öktem: Sosyolojinin ve Felsefenin Verileriyle Devlet ve Hukuk Felsefesi Akımları, İstanbul, 1993, s.179.

Kültürel birikimler insanların içinde buldukları topluluklarda gelişerek bireyler ve toplumlar için bazı değer yargılarının oluşmasına, buna bağlı olarak da belirli davranış kalıplarının gelişmesine neden olmaktadır. Bireylerin zaman içerisinde geliştirdiği davranış kalıplarını şekillendiren faktörlerin tümü kültür kavramıyla ilgilidir. Kültür kavramının en önemli özelliği zaman içerisinde oluşması ve değiştirilmesinin çok zor olduğudur.

Günümüze kadar yapılan çalışmalar ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile ülkelerdeki bireylerin yaratıcılık eğilimleri ve kültürel özellikleri arasında bazı benzerliklerin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Gelişmişlik seviyeleri ile birlikte dini inançları ve coğrafi yakınlıkları da toplumların benzer kültürel özellikler göstermelerine sebep olmaktadır.

Bireyci-Toplumcu Kültür Ve Yaratıcılık Eğilimi Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bu çalışmada, yaratıcılık kavramı ile bireysel başarı ön plana çıkmaktadır. Toplumların sahip olduğu kültürel yapının, içinde bulunan bireyleri doğrudan etkilediği, sürdürmekte oldukları hayata dair bazı davranışsal kalıplar geliştirdiği ve bu kapsamda bireylerin kişisel başarı veya toplumsal fayda arasındaki seçimi yaparken içinde bulunduğu toplumun değerlerinden etkileneceği varsayımı bu çalışmanın yapılmasındaki temel düşünceyi oluşturmuştur.

Bu çalışmada kültürün bireycilik ve toplumculuk boyutlarının, bireylerin yaratıcılık eğilimleri üzerindeki etkileri, Hofstede 'nin Kültürel Boyutlar Teorisi / Bireyci ve Toplumcu kültür verileri ölçütlerinde irdelenmeye çalışılmıştır.⁹ Çalışmada yaratıcılık ile kültürel boyutlar arasında bir ilişkinin var olduğu hipotezini sınamak ta önemli bir amaç teşkil etmektedir. Bu kapsamda değerlendirilen bulgular kültürel boyutların yaratıcılık üzerinde önemli etkilerinin olduğunu göstermiştir. Yaratıcılığın boyutları açısından değerlendirildiğinde; yeni fikirlere açıklık ve yaratıcılık boyutlarının bireyci ve toplumcu kültürler açısından farklılık gösterdiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Bireylerin toplumculuk özellikleri arttıkça yaratıcılık özelliklerinin azalmaya başladığı, başka bir deyişle, bireyler içinde buldukları toplulukların amaç ve hedeflerine odaklanmaya başladıkça kişisel anlamda yaratıcılık özelliklerini yitirmeye başladıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum yaratıcılık açısından değerlendirildiğinde bireylerin, ailelerinin ve içinde buldukları diğer grupların istek, talep ve beklentilerini kendi kişisel kariyer planlarından daha ön planda tutarak zamanla yaratıcılık yetilerini baskıladıkları, içinde bulunduğu toplumun amaç ve beklentileri doğrultusunda yeni hedeflere yöneldikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Bu sonuca ek olarak kişilerin bireyci özellikleri arttıkça yaratıcı, yenilikçi ve yeni fikirlere daha açık bir hale geldikleri sonucuna varılmıştır. Bireylerin yüksek düzeyde bireyci özellik taşımaları, yani daha fazla "ben" merkezli düşünceye sahip olmaları ve geleceğe dair planları bu doğrultuda yapmaları, onları içinde buldukları toplumun değer yargılarından sıyrılarak yeniliklere ve yeni fikirlere daha açık hale getirmektedir.

Yaratıcılık kavramının boyutlarını oluşturan yaratıcılık, yenilikçilik, yeni fikirlere açık olma unsurları açısından çalışma değerlendirildiğinde; kişilerin kültürel anlamda bağlı buldukları toplumun amaç ve normları bireylerin zaman içerisinde yaratıcılık eğilimlerinin körelmesine yol açabildiği gibi kendi kişisel amaçlarının bağlı bulunduğu toplumun

⁹Hofstede, G. (1980 & 2001). Culture's Consequences: International Differences in Work Related Values. Newbury Park: Sage Publications. Hofstede, G. & Bond, M. H. (1988). The Confucius C

beklentilerinden daha öncelikli olduğunu benimseyen bireyler için ise yaratıcılık eğilimlerinin daha kuvvetli olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- CHARLES C.M ,(1999). *Öğretmenler İçin Piaget İlkeleri*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- EROL Güngör, Değerler Psikolojisi, Amsterdam, Hollanda-Türk Akademisyenler Birliği Yayınları, 1993, s. 30– 39
- HOFSTEDE Geert, (1984). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values* (2nd ed.). Beverly Hills CA: SAGE Publications. ISBN 0-8039-1444-X.
- HOFSTEDE Geert,(1980 & 2001). Culture's Consequences: International Differences in Work Related Values. Newbury Park: Sage Publications. Hofstede, G. & Bond, M. H. (1988). The Confucius C
- J. J. Rousseau: İtiraf, I.Cilt (çev. Reşat Nuri Güntekin), İstanbul, 1991, s. 3; Niyazi Öktem: Sosyolojinin ve Felsefenin Verileriyle Devlet ve Hukuk Felsefesi Akımları, İstanbul, 1993, s.179.
- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem, (2001). Development of Self and Competence in Cultural Context. Second Edition. NIAS, Wassenaar
- ÖZCAN, M. E,(2000). Jean Paul Sartre'in Özgürlük Yolları'nda Anlatı Kişisi ve Toplumsal Özne Olarak Birey, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TORRENCE E. Paul and BALL, Orlow E. “ Torrance Tests of Creative Tinking”, Norm Technical Manual, Bensenville, Scholastic Testing Servize, Inc. 1974
- TORRENCE E. Paul, Rewarding Creative Behavior: Experiments in Classroom Creativity. Englewood Cliffs, N.J. : Prentice Hall, 1965a.

JOURNAL OF AWARENESS